

*Two seasons of a promotion,  
The Quran and Science studies*

*Vol.2, No. 3,  
Spring & Summer 2018*

*P 63 - 88*

دو فصل نامه علمی-تخصصی

مطالعات قرآن و علوم

س ۲ ش ۳ بهار و تابستان ۱۳۹۷

صفحات ۶۳ تا ۸۸

### **تطبیقات مدیریتی توأسی به حق در سازمان و مدیریت**

امیر علی لطفی\*، محمد هاشم شایان\*\*

#### **چکیده**

همبستگی بین عناصر تشکیل دهنده ی سیستم یکی از ویژگی های مکتب سیستمی است. مراد از همبستگی این است که هر جزء در سیستم با اجزای دیگر ارتباط و تعامل دارند و به دلیل این همبستگی، اگر در جزئی مشکلی به وجود آید، بقیه اجزاء هم از آن مشکل متأثر می شوند. بنا بر این، اجزا و عناصر نا پیوسته و مستقل، توانایی تشکیل سیستم را ندارند. یکی دیگر از ویژگی های مکتب سیستمی آنتروپی منفی است؛ یعنی از دیدگاه مکتب سیستمی، سازمان باید گرایش به تعادل پویا داشته باشد، تا آنتروپی مثبت را کاهش داده و از طریق ایجاد آنتروپی منفی اقدام به ترمیم خود نموده و بقای خود را تضمین نماید. هر چند گزاره «توأسی به حق» تطبیقات مدیریتی گوناگونی دارد، لیکن پژوهش حاضر ابتدا با روش کتابخانه ای یافته های دانش مدیریت در زمینه ویژگی های مکتب سیستمی را تحلیل نموده و سپس با روش استنتاجی، تطبیقات

\*. استاد همکار جامعه المصطفی (ص) و مسئول گرایش قرآن و مدیریت گروه قرآن و علوم مجتمع

آموزش عالی امام خمینی (ره) [hamdrahmat@gmail.com](mailto:hamdrahmat@gmail.com)

\*\* دانش آموخته دکترای قرآن و مدیریت، مجتمع آموزش عالی امام خمینی

(ره) [shayan115729@gmail.com](mailto:shayan115729@gmail.com) (نویسنده مسئول)

مدیریتی «توآسی به حق» متناظر به دو ویژگی همبستگی و آنتروپی منفی را با مطالعه شبکه آیات «توآسی به حق» به دست آورد است. برآیند پژوهش حاضر نشان می دهد که ویژگی همبستگی و همکاری سازنده منبعث از «توآسی به حق» به معنای داشتن سر نوشت مشرک و طرفینی بوده و زمینه ساز احساس توافق و همبستگی اجتماعی و حرکت در مسیر درست و صحیح است. ویژگی آنتروپی منفی بر آمده از «توآسی به حق» نه تنها سیستم را از اضمحلال و نابودی حفظ می کند، بلکه به آن رنگ و بوی جاودانگی و همیشگی می بخشد.

**واژگان کلیدی:** قرآن، توآسی به حق، شبکه آیات توآسی به حق، سازمان،

مدیریت، مکسب سیستمی.

### مقدمه

مکتب سیستمی (system school) برخلاف نظریه های پیشین، بصیرت کاملی در مورد سازمان ارائه کرده (رابینز، ۱۳۸۷: ۲۹)، آن را به مثابه منظومه واحد (الوانی، ۱۳۸۵: ۱۶)، یک «کل» نظام یافته (رضائیان، ۱۳۸۵: ۷۰) مورد مطالعه قرار داده و برای آن حیات خاصی (اسکات، ۱۳۷۸: ۱۱۲) قائل است. از این رو، دیدگاه مکتب سیستمی، دیدگاه کلان و نگرش کلی نگرانه نسبت به سازمان بوده و هرگونه مشکل در هر بخش از سازمان به مثابه مشکل کل سیستم (سازمان) تلقی کرده و تجزیه و تحلیل می نماید (حاتمی، ۱۳۸۴: ۲ / ۵۹)؛ به عبارت دیگر، مکتب سیستمی با نگاهی به گذشته سعی دارد راهنمای سازمان برای گذر از موقعیت فعلی به موقعیت مطلوب بوده (هینز، رویکرد تفکر سیستمی: ۱۳۸۷: ۴۸) و فهم شرایط پیچیده سازمانی را تسهیل کند (علاقه بند، ۱۳۸۵: ۱۷۶). درحقیقت مکتب سیستمی به ما می آموزد که سیستم تنها یک مفهوم ساده نیست؛ هوش زیستن، در جهان نظام مند هستی است (مؤمنی، ۱۳۸۷: ۸۷). مکتب سیستمی نه تنها تعامل معنا دار عناصر تشکیل دهنده سیستم با یک دیگر، و با نظام های

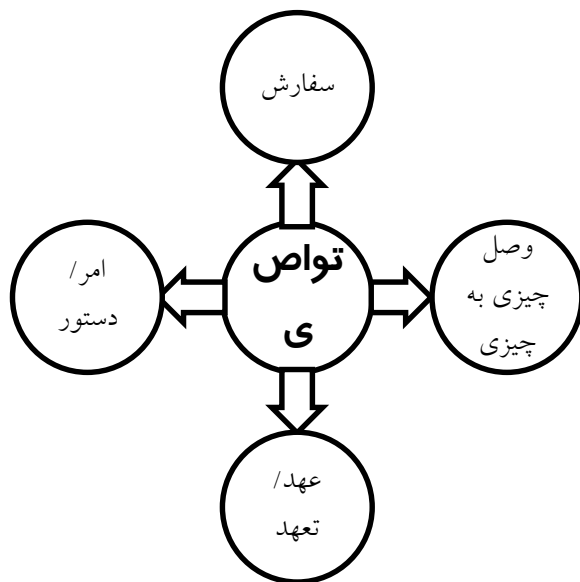
بزرگتر محیطی را، در نظر می گیرد (ایران نژاد پاریزی، ۱۳۸۲: ۸۶)، بلکه به محیط خارجی وابسته است (کونتز، ۱۳۸۸: ۳۰). بنا بر این، برای مقابله با چالش‌های محیطی (Environmental challenges) و ادامه حیات آن ویژگی‌های نظیر: همبستگی (Alliance) و آنترپی منفی (Negative Entropy) را برای سیستم ضروری می داند. از آن جایی که قلمرو مباحث مربوط به مکتب سیستمی گسترده بوده و امکان بررسی همه جانبه ی آن وجود ندارد، پژوهش حاضر در چار چوب مطالعه شبکه آیات «تواصی به حق» در پی یافتن پاسخ این پرسش اساسی است که: ویژگی های مکتب سیستمی حاصل از شبکه آیات «تواصی به حق» چیست؟.

## ۱- مفهوم شناسی

### ۱-۱- بررسی معنای واژه «وصی / تواصی» در لغت

با توجه به بررسی که در زمینه واژه «تواصی» در منابع معتبر لغت صورت گرفت، معانی گوناگونی برای آن ذکر شده که در ذیل به بعضی از آنها اشاره می گردد:

یکی از معانی که برای تواصی بیان شده، امر و دستور است (فیومی، ۱۴۱۴ق: ۲/ ۶۶۳؛ بستانی، ۱۳۷۵ش: ۶۸۰)، از دیدگاه بعضی اهل لغت، تواصی به معنای عهد/ تعهد می باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱۵/ ۳۹۵)، بعضی از صاحب نظران عرصه لغت با توجه به صیغه تواصی (تفاعل)، آن را به معنای عهد و ایصال همرا با استمرار و تداوم گرفته است (مصطفوی، ۱۳۶۳: ۱۳/ ۱۲۸)، در بیان دیگری تواصی به وصل چیزی به چیزی (فراگیر) معنا شده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۱۱۷/ ۶، زمخشری، ۱۹۷۹م: ۶۸۰)، سفارش معنایی است که از کلام تعداد دیگری استفاده می شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۸۷۴؛ قرشی، ۱۴۱۲ق: ۷/ ۲۲۴).



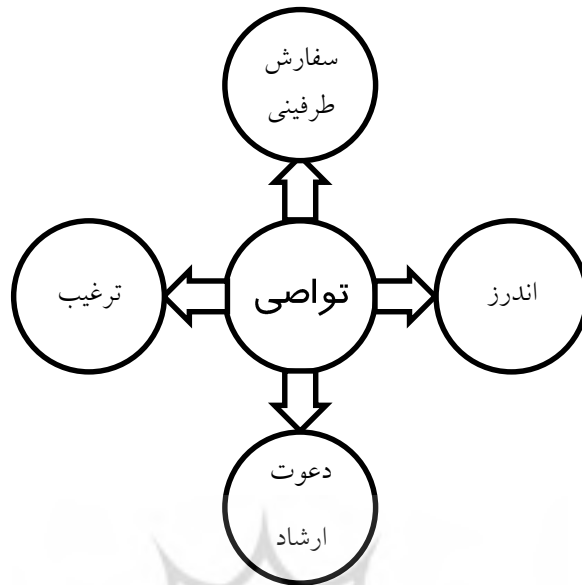
نمودار معانی لغوی واژه «وصی / تواصی»

### ۱-۲- بررسی معنای واژه «وصی / تواصی» در تفاسیر

با مراجعه به تفاسیر، به معانی مختلفی برای تواصی بر خوردیم که در ذیل به آنها

اشاره می شود:

یکی از معانی که در تفاسیر برای تواصی ذکر شده است، سفارش به یکدیگر (طرفینی) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۲۰/۳۵۷؛ طبرسی، ۱۳۷ش: ۱۰/۸۱۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۳۲/۲۸۱؛ طوسی، بی تا: ۱۰/۴۰۵؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶ش: ۳۰/۴۴۰؛ طبری، ۱۴۱۲ق: ۳۰/۱۸۷، آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۱۵/۴۵۸) می باشد، اندرز (پند) یکی دیگر از معانی است که در بعضی از تفاسیر به آن اشاره شده (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰ق: ۲۰/۳۹۴)، بعضی از مفسرین تواصی را ترغیب/ تشویق معنا کرده است (ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲ق: ۱۰/۲۸۳)، دعوت و ارشاد معنای دیگری است که در کلام بعضی از مفسرین برای تواصی ذکر شده است (ابن عاشور، بی تا: ۳۰/۴۶۸).

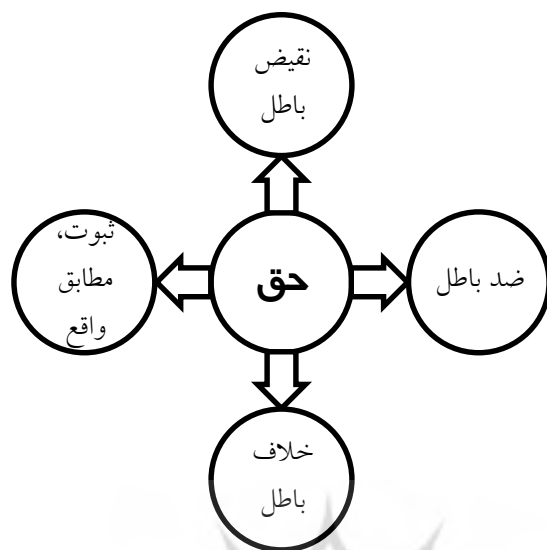


نمودار معانی واژه «تواصي» در تفاسیر

### ۳-۱- بررسی معانی لغوی واژه «حق»

با بررسی که در منابع معتبر لغوی صورت گرفت، معانی ذیل برای واژه «حق» به دست آمد:

بعضی از اهل لغت حق را نقیض باطل معنا کرده اند (فراهیدی، العین، ۱۴۰۹ ق: ۳ / ۷؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ ق: ۱۶ / ۲)، عده دیگری حق را به معنای ضد باطل گرفته اند (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷ ش: ۴۱۴ / ۱؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ ق: ۵۱ / ۱۰)، خلاف باطل معنای دیگری است که بعضی از اهل لغت به آن اشاره کرده اند (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ ق: ۱۳ / ۸۱؛ فیومی، ۱۴۱۴ ق: ۷۱ / ۱؛ مفید، ۱۴۱۳ ق: ۷۱ / ۱)، عده از صاحب نظران لغوی حق را ثبوت همراه با مطابقت واقع و مطابقت و موافقت معنا کرده اند (مصطفوی، ۱۳۶۸ ش: ۲ / ۲۶۳؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۲۴۷).

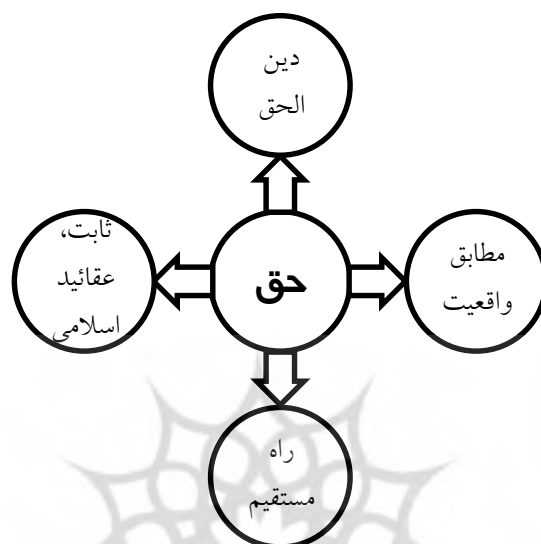


نمودار معانی لغوی واژه «حق»

#### ۱-۴- بررسی معانی حق در تفاسیر

با مراجعه به بعضی از تفاسیر معتبر، می‌توان معانی زیر را برای حق فهرست کرد: یکی از مفسرین حق را به معنای دین الحق می‌دانند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۲۰/۳۵۷). مطابق با واقعیت معنای دیگری است که بعضی از مفسرین با توجه به یکی از معنای لغوی حق، به آن اشاره کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش: ۲۷/۳۰۲). تعدادی از صاحب نظران عرصه تفسیر، حق را به معنای ثابت و ثبات که انکار آن صحیح نیست گرفته و به مصادیق آن مانند الله، دین، امر به معروف، ایمان، توحید، عبادت، انبیاء، کتب، قرآن و مواعید (طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۱۰/۸۱۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۳۲/۲۸۲؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵ش: ۳۰/۴۴۲؛ قمی مشهدی، ۱۳۶۸ش: ۱۴/۴۲۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۱۵/۴۵۸) اشاره نموده‌اند. راه مستقیم معنای دیگری است که برخی از

مفسرین (فضل الله، ۱۴۱۹ق: ۲۴ / ۴۰۴) به آن اشاره کرده است ابن عاشور حق را به معنای عقائد اسلامی و اخلاق دینی می داند (ابن عاشور، بی تا: ۳۰ / ۴۶۹).



نمودار معنای «حق» در تفاسیر

### ۱- جدول فراوانی آیات وصی / توامی در قرآن

جدول زیر واژه «وصی» و مشتقات آن در قرآن کریم را به تصویر کشیده و سور و آیات را ضمن منظومه و شبکه‌ی مرتبط بهم، نشان می دهد.

واژه	سوره	فراوانی	واژه	سوره	فراوانی
الوصیَّة	مائده/ ۱۰۶	۱	موص	بقره/ ۱۸۲	۱
الوصیَّة	بقره/ ۱۸۰	۱	وصاکم	انعام/ ۱۴۴	۱
اوصانی	مریم/ ۳۱	۱	وصاکم	انعام/ ۱۵۱-۱۵۳	۳
تواصوا	ذاریات/ ۵۳: بلد/	۵	وصی	بقره/ ۱۳۲؛ شوری/	۲

	۱۷؛ عصر / ۵			۱۳	
تُوصُونَ	نساء / ۱۲	۱	و وَصِيْنَا	نساء / ۱۳۱؛ عنكبوت / ۸؛ لقمان / ۱۴؛ احقاف / ۱۵	۴
تُوصِيَةً	یس / ۵۰	۱	ما وَصِيْنَا	شوری / ۱۳	۱
وَصِيَّةٌ	بقره / ۲۴۰؛ نساء / ۱۲	۲	وَصِيَّةٌ	نساء / ۱۱-۱۲	۴
يُوصِي	نساء / ۱۲	۱	يُوصِي	نساء / ۱۱	۱
يُوصِي كُم	نساء / ۱۱	۱	يُوصِيْنَ	نساء / ۱۲	۱

با توجه به جدول فراوانی فوق، واژه «وصی» و مشتقات آن در مجموع ۳۲ بار در ۱۳ سوره و ۲۱ آیه تکرار شده است.

## ۲- جدول فراوانی آیات حق

جدول زیر واژه «حق» و مشتقات آن در قرآن کریم را به تصویر کشیده و سوره و آیات را ضمن منظومه و شبکه‌ی مرتبط بهم، نشان می‌دهد.

واژه	سوره	فراوانی	واژه	سوره	فراوانی
احقّ	فتح / ۲۶	۱	حقّ	بقره / ۱۲۱؛ آل عمران / ۱۰۲؛ انعام / ۹۱؛ اعراف / ۳۰؛ حج / ۱۸، ۷۲، ۷۸؛ قصص /	۵



	<p>۶۳: سجده / ۱۳؛ یس / ۷؛ زمر / ۱۹، ۶۷: فصلت / ۲۵؛ احقاف / ۱۸؛ حدید / ۲۷</p>				
۱	<p>واقعه / ۹۵</p>	حق	۹	<p>بقره / ۲۲۸؛ ۲۴۷؛ مائده / ۱۰۷؛ انعام / ۸۱؛ توبه / ۱۳؛ ۶۲؛ ۱۰۸؛ یونس / ۳۵؛ احزاب / ۳۷</p>	احق
۶	<p>آل عمران / ۲۱، ۱۱۲، ۱۱۸؛ نساء / ۱۵۵؛ هود / ۷۹؛ حج / ۴۰</p>	حق	۱	<p>مائده / ۷</p>	استحق
۱	<p>آل عمران / ۸۶؛ یونس / ۵۳، ۵۵؛ کهف / ۲۱؛ قصص / ۱۳؛ روم / ۶۰؛ لقمان / ۳۳؛ فاطر / ۵؛ غافر / ۵۵، ۷۷</p>	حق	۱	<p>مائده / ۷</p>	استحقاً

	معارج / ۲۴					
۱	بقره / ۱۸۰، ۲۳۶، ۲۴۱؛ نساء / ۷ ۱۲۲، ۱۵۱؛ اعراف / ۴۴؛ انفال / ۴، ۷۴؛ توبه / ۱۱۱، یونس / ۴، ۱۰۳؛ یوسف / ۱۰۰؛ نحل / ۳۸؛ کهف / ۹۷؛ روم / ۴۷؛ لقمان / ۹	حقّا	۳	الحاقه / ۱؛ ۲؛ ۳	الحاقه	
۵	یونس / ۳۳، ۹۶؛ نحل / ۳۶؛ زمر / ۷۱؛ غافر / ۶	حقّت	۲۵	بقره / ۴۲، ۱۴۶؛ آل عمران / ۷۱؛ نساء / ۱۷۱؛ انعام / ۵۷؛ اعراف / ۱۰۵، ۱۶۹؛ انفال / ۷، ۸، ۳۲؛ یونس / ۸۲؛ رعد / ۱۷؛ کهف / ۵۶؛ انبیاء / ۲۴؛ نور / ۲۵؛ قصص / ۷۵؛ احزاب / ۴؛ سباء / ۶، ۲۳؛ ص / ۸۴؛ غافر / ۵؛ شوری / ۲۴؛ محمد /	الحقّ	

			۳	
۲	انشقاق/ ۲، ۵	حَقَّتْ	۳۷	<p>بقره/ ۶۱، ۲۱۳؛ آل                      عمران/ ۱۵۴؛ مائده/                      ۴۸، ۷۷، ۸۳، ۸۴                      انعام/ ۶۲، ۹۳                      اعراف/ ۳۳، ۱۴۶                      انفال/ ۶؛ توبه/ ۲۹                      یونس/ ۲۳                      ۳۰، ۳۲، ۳۵، ۳۶                      رعد/ ۱۴؛ ابراهیم/                      ۲۲؛ کهف/ ۴۴                      مریم/ ۳۴؛ نمل/ ۷۹                      قصص/ ۳۹؛ احزاب/                      ۵۳؛ غافر/ ۷۵                      شوری/ ۴۲؛ احقاف/                      ۲۰، ۳۰؛ فتح/ ۲۸                      نجم/ ۲۸؛ حدید/                      ۱۶؛ ممتحنه/ ۱                      صف/ ۹</p>
۳	انعام/ ۱۴۱؛ اسراء/ ۲۶؛ روم/ ۳۸	حَقَّه	۴۸	<p>بقره/ ۲۶، ۹۱، ۱۰۹                      ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۸۲؛ آل                      عمران/ ۶۰، ۶۲</p>

			<p>انعام / ۶۲، ۷۳؛  اعراف / ۸، ۱۱۸  توبه / ۶، ۴۸؛ یونس /  ۳۲، ۷۶، ۹۴، ۱۰۸؛  هود / ۱۷، ۴۵؛ رعد /  اف ۱۹؛ اسراء / ۸۱؛  کھف / ۲۹؛ طه /  ۱۱۴؛ انبیاء / ۹۷؛  حج / ۶، ۵۴، ۶۲؛  مومنون / ۷۱، ۱۱۶؛  نور / ۲۵، ۴۹؛  فرقان / ۲۶؛ قصص /  ۴۸ ف ۵۳؛ لقمان /  ۳۰؛ سجده / ۳؛ سباء /  ۴۹؛ فاطر / ۳۱؛  فصلت / ۵۳؛ شوری /  ۱۸؛ زخرف / ۲۹،  ۳۰؛ محمد / ۲؛ انبیاء /  ۳۹</p>
۱	اعراف / ۱۰۵	حقیقاً	<p>بقره / ۷۱، ۷۶  ۱۱۹، ۱۷۶ / ۲۱۳،  ۲۵۲؛ آل عمران / ۳،</p>

				<p>۱۰۸؛ نساء / ۱۰۵،          ۱۷۰؛ مائده / ۲۷،          ۴۸؛ انعام / ۵، ۳۰،          ۷۳، ۱۱۴، ۱۵۱؛          اعراف / ۴۳، ۵۳، ۸۹،          ۱۵۹، ۱۸۱؛ انفال / ۵؛          یونس / ۵؛ ابراهیم /          ۱۹؛ حجر / ۸، ۵۵،          ۶۴، ۸۵؛ نحل / ۳،          ۱۰۲؛ اسراء /          ۱۰۵، ۳۳؛ کهف / ۱۳؛          انبیاء / ۱۸؛ ۵۵، ۱۱۲؛          مومنون / ۴۱، ۶۲،          ۷۰، ۹۰؛ فرقان / ۳۳،          ۶۸؛ قصص / ۳؛          عنکبوت / ۴۴، ۶۸؛          روم / ۸؛ سباء / ۲۶،          ۴۸؛ فاطر / ۲۴؛          صافات / ۳۷؛ ص /          ۲۲، ۲۶؛ زمر / ۲، ۵،          ۴۱، ۶۹، ۷۵؛ غافر /          ۲۰، ۲۵، ۷۸؛ شوری /</p>
--	--	--	--	---

				۱۷؛ زخرف / ۷۸، ۸۶؛ دخان / ۳۹؛ جائیه / ۶، ۲۲، ۲۹؛ احقاف / ۳، ۳۴؛ فتح / ۲۷؛ ق / ۵، ۱۹، ۴۱؛ تغابن / ۳؛ عصر / ۳	
۱	ص / ۸۴	فالحق	۱	مائده / ۱۱۶	بحق
۱	الحاقه / ۵۱	لحق	۴	اسراء / ۱۶؛ صافات / ۳۶؛ ص / ۱۴؛ ق / ۱۴	فحق
۱	بقره / ۱۴۹	للق	۳	یونس / ۵۳؛ ص / ۶۴؛ ذاریات / ۲۳	لحق
۱	انفال / ۸	لیحق	۶	یونس / ۳۵، ۷۷؛ مومنون / ۷۰؛ سباء / ۴۳؛ زخرف / ۷۸؛ احقاف / ۷	للحق
۱	انفال / ۷	یحق	۱	یس / ۷۰	یحق

باتوجه به جدول فراوانی فوق، واژه «حقق» و مشتقات آن در مجموع ۲۸۷ بار در

۵۹ سوره و ۲۶۳ آیه تکرار شده است.

### ۳- جدول شبکه آیات توأسی به حق در سازمان و مدیریت

با عنایت به این که جامعیت سوره عصر به حدی است که تمام علوم و مقاصد قرآن در آن جمع شده و در عین کوتاه بودن، برنامه راهبردی و جامعی را برای سعادت انسان تنظیم و ارائه نموده (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸: ۲۹۰) و با توجه به این که از دیدگاه اهل لغت و دانشمندان حوزه تفسیر، یکی از معانی واژه «توأسی» سفارش طرفینی و یکی از معانی واژه «حق» ثابت/ ثابت (ماندگاری) می باشد، جدول ذیل تطبیقات مدیریتی دو ویژگی همبستگی و آنتروپی منفی مکتب سیستمی را (به مثابه نمونه از جامعه آماری ۳۲ مورد واژه وصی و مشتقات آن، ۲۸۷ مورد واژه حقیق و مشتقات آن) نشان می دهد.

مطالعات قرآن و علوم، س ۲، ش ۳، بهار و تابستان ۱۳۹۷

۷۷

واژه	سوره	متن آیه	معنای آیه	توضیحات	تعداد
آتواصوا	ذاریات/ ۵۳	آتواصوا به بَلْ هُم قَوْمٌ طَاغُونَ	آیا یکدیگر را به آن سفارش می کردند (که همه چنین تهمتی بزنند)؟! نه بلکه قومی طغیانگرند.	سفرارش طرفینی و سفارش طرفینی به تهمت زنی، نشانه تعین‌گری و از عوامل تهدید کننده همبستگی سیستم است.	۱
		ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ	سپس از	توأسی سفرارش	

۴	<p>تَوَاصَوْا</p>	<p>بلد / ۱۷</p>	<p>آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ</p> <p>کسانی باشد که ایمان آورد و یکدیگر را به شکیبایی و رحمت توصیه می کنند</p>
	<p>عصر ۳ /</p>	<p>إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ</p> <p>مگر کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده اند، و یکدیگر را به حق سفارش کرده و یکدیگر را به شکیبایی و استقامت توصیه نموده اند</p>	



## ۲- ویژگی‌های مکتب سیستمی در ادبیات نظری

### ۲-۱- همبستگی

از دیدگاه مکتب سیستمی یکی از ویژگی‌های ممتاز سازمان، همبستگی بین عناصر تشکیل دهنده ی آن است. مراد از همبستگی این است که هر جزء درسیستم، به نحوی با سایر اجزاء مرتبط است (زاهدی، ۱۳۸۱: ۱۲)، و به دلیل این همبستگی، اگر در جزئی مشکلی به وجود آید، بقیه اجزاء هم از آن مشکل متأثر می شوند (رضائیان، ۱۳۸۵: ۱۶). بنا بر این، اجزا و عناصر نا پیوسته و مستقل، توانایی تشکیل سیستم را ندارند (اسکودریک، ۱۳۸۵: ۱۵). مراد از اجزای سیستم همه‌ی اقدامات و فعالیت‌هایی است که برای واقعیت بخشیدن به اهداف سیستم همکاری دارند. برای نمونه اگر در سازمانی نظام برنامه ریزی دچار مشکل گردد، به سایر بخش‌های سازمان نیز سرایت کرده و عملکرد مفید کل سازمان را تحت تأثیر قرار می دهد.

### ۲-۲- آنتروپی منفی

از دیدگاه مکتب سیستمی سازمان‌ها به سوی بی سامانی، اضمحلال یا مرگ تدریجی در حرکت است و تمامی سیستم‌های باز (از جمله سازمان) در معرض قانون آنتروپی قرار دارند. واژه آنتروپی نمایانگر تمایل طبیعی سیستم‌ها به کهولت، از هم پاشیدگی و بی نظمی است. سیستم‌های بسته با گذشت زمان از هم می گسلند؛ چون تبادل و روابط معنا داری با محیط ندارند، از این رو گرایش به تعادل ایستا آنتروپی مثبت را در آن‌ها افزایش می دهد؛ اما یکی از ویژگی‌های مکتب سیستمی آنتروپی منفی است؛ یعنی از دیدگاه مکتب سیستمی، سازمان باید گرایش به تعادل پویا داشته باشد تا آنتروپی مثبت را کاهش داده و از طریق ایجاد آنتروپی منفی اقدام به ترمیم خود نموده و بقای خود را تضمین نماید.

از دیدگاه مکتب سیستمی سازمان با وارد نمودن انرژی اضافی (ورود انرژی بیش از خروج و صدور آن) امکان رشد خود را فراهم می کند؛ یعنی سازمان به وسیله ی ایجاد آنتروپی منفی به طرف رشد و توسعه در حرکت است (قلی پور، ۱۳۸۰: ۱۱۰). از این رو قانون آنتروپی (فناپذیری سیستم ها) این حقیقت را مطرح می کند که همه سیستم ها، در صورت عدم وارد نمودن انرژی بیش از مقدار مصرف خود، فرایند آنتروپیک را تغییر نداده، به ضعف گراییده و نابود می شود. بنا بر این، هنگامی که سازمان ها این توانایی را برای حفظ سیستم خود حاصل کنند که ستاده ها را در برابر دریافت داده ها مبادله کنند، به آنتروپی منفی دست می یابند (فرنچ، ۱۳۸۱: ۷۱) و اضمحلال تدریجی سازمان را به تأخیر می اندازند.

### ۳- محتوی مدیریتی سوره عصر

قبل از تحلیل ویژگی های سیستمی برآمده از شبکه آیات توأسی به حق، محتوای مدیریتی سوره «عصر» در چارچوب جدول ذیل بیان می گردد:

ردیف	محتوی	آیه
۱	سوگند به زمان (توجه خاص به چرخه حیات سازمان و مدیریت) و اهمیت مدیریت آن	۱
۲	تأکید بر اصل قانون آنتروپی (خسر/ زیان / اضمحلال) نسبت به فرد، گروه و سازمان	۲
۳	اشاره به آنتروپی منفی جهت جلوگیری از اضمحلال و نابودی تدریجی فرد، گروه و سازمان	۳
۴	نشان دادن مصادیق آنتروپی منفی مانند ایمان، عمل صالح، توأسی به حق و توأسی به صبر	۳
۵	تأکید بر همبستگی و آنتروپی منفی به مثابه ویژگی های مکتب سیستمی، از طریق توأسی به حق	۳

## ۴-مکتب سیستمی برآمده از شبکه آیات توأسی به حق

### ۴-۱-همبستگی

با عنایت به مفهوم واژه «توأسی به حق» که به معنای سفارش طرفینی به دین حق و مطابق واقع (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸: ۲۷ / ۳۰۲) است، به نظر می رسد از سوئی یکی از تطبیقات مدیریتی آن و ویژگی همبستگی بین عناصر، اجزاء، اقدامات و فعالیت‌های سیستم در راستای کسب اهداف تعیین شده بوده و از سویی دیگر، اشاره به این حقیقت نیز دارد که همبستگی سازنده به معنای داشتن سر نوشت مشترک می باشد و لازم است به صورت مستمر یکدیگر را به آن سفارش کنند تا گذر زمان آن‌ها را گرفتار غفلت نکرده و از هدف/اهداف دور نسازد؛ به عبارت دیگر، توأسی و سفارش طرفینی به حق زمینه ساز احساس توافق اجتماعی و حرکت در مسیر درست و صحیح (مدرسی، ۱۴۱۹ق: ۱۸ / ۳۳۷) است. پس در درون مفهوم «توأسی به حق» نوعی همبستگی و اتحاد عمیق و ریشه دار وجود دارد.

به نظر می رسد با توجه به گستردگی مفهوم «توأسی به حق» شاید بتوان به این حقیقت اشاره نمود که «همبستگی» به مثابه یکی از ویژگی های مکتب سیستمی، با نهی از تنازع (انفال / ۴۶)، دعوت به تعاون (مائده / ۲)، تأکید بر دوری از تفرقه (انعام / ۱۵۳ و ۱۵۹؛ آل عمران / ۱۰۳ و ۱۰۵؛ شوری / ۱۳ و ۱۴)، الفت قلبی (آل عمران / ۱۰۳)، تعاون بر نیکی و تقوا (مائده / ۲)، دعوت به خیر (همان / ۱۰۴)، امر به نیکی و نهی از بدی (همان) و ترس از عذاب عظیم (همان / ۱۰۵) تطبیقات متعددی پیدا نماید.

### ۴-۲- آنتروپی منفی

یکی دیگر از ویژگی های سیستم (سازمان) از دید گاه قرآن کریم، بکارگیری آنتروپی منفی برای جلوگیری از نا بسامانی، فرسایش و احیانا نابودی طبیعی سازمان می باشد. پیش فرض قانون آنتروپی، پذیرش اصل فرسایش آرام آرام و حتی نابودی

طبیعی نظام واره ها از جمله سازمان است. با مراجعه به قرآن کریم به نظر می رسد هم قانون پذیرفته شده آنتروپی و هم آنتروپی منفی را به مثابه یکی از ویژگی های سیستم، می توان به دست آورد. در سوره عصر به اصل فرسایش تدریجی سرمایه عمر و چرخه حیات (قانون آنتروپی) انسان با تأکید (به وسیله قسم) اشاره شده است. آنجا که می فرماید: «وَالْعَصْرُ \* إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» (عصر / ۱-۲) به عصر سوگند، که انسانها همه در زیانند.

این آیات نمایانگر این حقیقت است که زندگی سرمایه انسان است که بوسیله آن می تواند اسباب عیش در زندگی آخرت را به دست آور (طباطبایی، همان: ۲۰ / ۳۵۷)؛ و از این جهت که هر روز عمر انسان که سرمایه او است از دست او می رود، در معرض زیان و نقصان قرار دارد (طبرسی، همان: ۱۰ / ۸۱۵). بنا بر این، خسر به مفهوم نقصان و رفتن سرمایه است (فخر رازی، همان: ۳۲ / ۲۷۹). پس عمر سرمایه آدمی است، لحظه به لحظه و بدون اختیار از کف او می رود و از این نظر انسان در زیان و ضرر (متأثر از قانون آنتروپی) است (بهرام پور، ۱۳۸۴: ۳۰ / ۳۲۴)؛ یعنی انسان در تلاش ها و صرف عمر شان در پی (کسب) اهداف و مطالبات شان در خسران و زیان اند (بیضاوی، همان: ۵ / ۳۳۶). هرچند اکثر مفسرین مفهوم انسان را به صورت جسن در نظر گرفته اند، لیکن شیخ طوسی (ره) معتقد است که: انسان؛ یعنی کافر در زیان است؛ زیرا به دلیل ارتکاب معاصی و کفر به الله در نقصان بوده و خسر به معنای هلاک سرمایه انسان است (طوسی، همان: ۱۰ / ۴۰۵).

به بیان دیگر، خسر مصدر بوده و ضد سود در تجارت است، لیکن در این جا استعاره است از سوء عاقبت برای شخصی که گمان حسن عابت برای خود دارد و این، عاقبت دائمی است برای انسان در آخرت از نظر (بهره مندی از) نعمت ها و (خلود در) عذاب (ابن عاشور، همان: ۳۰ / ۴۶۶). پس همه انسان ها، در خسارت مستمرند؛ زیرا تدریجا (طبق قانون آنتروپی) رو به فنا در حرکت اند، آنگونه که اخلاق او به صورت تدریجی رو به انحطاط می رود (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ ق: ۵ / ۷۳۰). از این رو،

سرمایه خویش را از دست داده، در زیان بزرگی گرفتار آمده اند (هاشمی رفسنجانی، همان: ۵۴۷) و نمی توانند جلو این قانون فراگیر را بگیرند (قرائتی، ۱۳۸۵: ۱۲/۵۸۵).

با توجه به این که سازمان یکی از بر ساخته های تفکر انسان می باشد، همانند خود او در معرض فرسایش، زوال، اضمحلال و نابودی تدریجی است. برای مقابله با فرسایش چرخه حیات (بر اساس قانون آنتروپی) انسان و سازمان که بر ساخته ذهن فعال او است، قرآن کریم راه حل و یا مانع (آنتروپی منفی) بسیار نیرومندی را معرفی می نماید و می فرماید: «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ» (عصر/ ۳) مگر کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده‌اند و یکدیگر را به حق سفارش کرده و یکدیگر را به شکیبایی و استقامت توصیه نموده‌اند! پس افرادی که متلبس به ایمان و اعمال صالح اند از خسر و زیان در امان هستند (طباطبایی، همان: ۲۰/۳۵۶)؛ زیرا ایمان دلیلی است بر درستی فطرت و سلامت شخصیت انسانی انسان (سید قطب، ۱۴۱۲ ق: ۶/۳۹۶۷). بنا بر این، آنان آخرت را در برابر دنیا خریدند (بیضاوی، همان)، سود کردند و به سعادت رسیدند (زمخشری، ۱۴۰۷ ق: ۴/۷۹۴).

پس، توأسی به حق (همانند ایمان، عمل صالح و توأص به صبر) به مثابه عامل نگهدارنده سیستم از اضمحلال و نابودی، یکی از تطبیقات ویژگی آنتروپی منفی مکتب سیستمی است که نه تنها سیستم را از اضمحلال و نابودی حفظ می کند، بلکه به آن رنگ و بوی جاودانگی و همیشگی می بخشد.

## نتیجه

یکی از ویژگی های ممتاز مکتب سیستمی، همبستگی بین عناصر تشکیل دهنده ی آن است. مراد از همبستگی این است که هر جزء درسیستم با اجزای دیگر ارتباط و تعامل دارند و به دلیل این همبستگی، اگر در جزئی مشکلی به وجود آید، بقیه اجزاء هم از آن مشکل متأثر می شوند. بنا بر این، اجزا و عناصر ناپیوسته و مستقل، توانایی تشکیل سیستم را ندارند. مراد از اجزای سیستم همه ی اقدامات و فعالیت هایی است که برای واقعیت بخشیدن به اهداف سیستم همکاری دارند. برای نمونه اگر در سازمانی نظام برنامه ریزی دچار مشکل گردد، به سایر بخش های سازمان نیز سرایت کرده و عملکرد مفید کل سازمان را تحت تأثیر قرار می دهد.

یکی دیگر از ویژگی های مکتب سیستمی آنتروپی منفی است؛ یعنی سازمان به وسیله ی ایجاد آنتروپی منفی به طرف رشد و توسعه در حرکت است. از این رو قانون آنتروپی (فناپذیری سیستم ها) این حقیقت را مطرح می کند که همه سیستم ها، در صورت عدم وارد نمودن انرژی بیش از مقدار مصرف خود، فرایند آنتروپیک را تغییر نداده، به ضعف گراییده و نابود می شود. بنا بر این، هنگامی که سازمان ها این توانایی را برای حفظ سیستم خود حاصل کنند که ستاده ها را در برابر دریافت داده ها مبادله کنند، به آنتروپی منفی دست می یابند و اضمحلال تدریجی سازمان را به تأخیر می اندازند. با توجه به مفهوم واژه های «تواصی به حق» به نظر می رسد یکی از تطبیقات مدیریتی آن و ویژگی همبستگی بین عناصر، اجزاء، اقدامات و فعالیت های سیستم در راستای کسب اهداف تعیین شده بوده و اشاره به این حقیقت نیز دارد که همبستگی و همکاری سازنده به معنای داشتن سر نوشت مشترک بوده و لازم است به صورت مستمر جریان داشته باشد؛ به عبارت دیگر، تواصی و سفارش طرفینی به حق، زمینه ساز احساس توافق اجتماعی و حرکت در مسیر درست و صحیح و همبستگی درونی همگانی است.

## منابع

- قرآن کریم ترجمه، مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳)، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، چاپ دوم.
- آلوسی، سید محمد (۱۴۱۵ ق)، روح المعانی فی تفسیرالقرآن العظیم بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد (۱۳۶۷)، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، محقق: محمود محمد طنّاحی، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن عاشور، محمد بن طاهر (بی تا)، التحریر و التنویر، بیروت: مؤسسه التاریخ.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ ق)، معجم المقاییس اللغه، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق)، لسان العرب، محقق: جمال الدین میردامادی، بیروت: دارالنشر و التوزیع.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۴۰۸ ق)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیرالقرآن، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
- اسکات، ریچارد (۱۳۸۷)، سازمان‌ها: سیستم‌های عقلایی، طبیعی و باز، حسن میرزایی اهرنجانی، تهران: سمت.
- اسکودریک، پیتر و دیگران (۱۳۸۵)، سیستم‌های مدیریت، ترجمه: زهرا برومند، تهران: جنگل، چاپ دوم.
- الوانی، سید مهدی (۱۳۸۵)، مدیریت عمومی، تهران: نشر نی، چاپ بیست و هفتم.
- ایران نژاد پاریزی، مهدی (۱۳۸۲)، سازمان و مدیریت از تئوری تا عمل، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران، دوم.

بستانی، فؤاد افرام (بی تا)، فرهنگ ابجدی، ترجمه: رضا مهیار، تهران: انتشارات اسلامی.

بهجت پور، عبدالکریم (۱۳۹۲)، تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول) مبانی اصول قواعد و فواید، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

بهرام پور، ابوالفضل (۱۳۸۴)، تفسیر نسیم حیات، آوای قرآن بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸ ق)، انوارالتنزیل و اسرارالتأویل، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

ثعلبی نیشابوری، ابواسحاق احمدین ابراهیم (۱۴۲۲ ق)، الکشف و البیان عن تفسیرالقرآن، بیوت: دار احیاء التراث العربی.

حاتمی صادق، محمد علی (۱۳۸۴)، گستره مدیریت در صنعت، تهران: هخامنش، چاپ دوم.

حسینی زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۱۴ ق)، تاج العروس، بیروت: دارالفکر.  
حسینی شیرازی، سیدمحمد (۱۴۲۴ ق)، تقریب القرآن الی الاذهان، بیروت: دارالعلم.  
را بینز، استیفن (۱۳۸۷)، تئوری سازمان (ساختار و طرح سازمانی)، ترجمه: سید مهدی الوانی، حسن دانایی فرد، تهران: انتشارات صفار، چاپ بیست و دوم.  
راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق)، مفردات الفاظ القرآن، بیروت - دمشق: دارالعلم - الدار الشامیه.

رضائیان، علی (۱۳۸۵)، تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم، سمت، تهران: چاپ سوم.  
زاهدی، شمس السادات (۱۳۸۱)، تجزیه و تحلیل سیستمها و روشها، تهران: دانشگاه پیام نور، چاپ نوزدهم.

زمخشری، محمود (۱۴۰۷ ق)، الکشاف عن حقائق التنزیل، بیروت: دارلکتب العربی.



سید بن قطب، بن ابراهیم شاذلی (۱۴۱۲ ق)، فی ظلال القرآن، بیروت- قاهره: دارالشروق.

صادقی تهرانی، محمد (۱۳۶۵)، الفرقان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات فرهنگ اسلامی، چاپ دوم.

طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو.

طبری، ابو جعفر محمد بن جریر (۱۴۱۲ ق)، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفه.

طوسی، محمد بن حسن (بی تا)، الثبیبان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

علاقه بند، علی (۱۳۸۵)، مدیریت عمومی، تهران: نشر روان، چاپ چهاردهم.

فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ ق)، کتاب العین، قم: نشر هجرت.

فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ ق)، مفاتیح الغیب، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

فرنج، وندل، سسیل اچ بل (۱۳۸۱)، مدیریت تحول در سازمان، ترجمه: مهدی الوانی،

حسن دانایی فرد، تهران: نشر صفار، چاپ سوم.

فضل الله، سید محمد حسین (۱۴۱۹ ق)، من وحی القرآن، بیروت: دارالملک للطباعة وانشور، چاپ دوم.

فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ ق)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، قم: مؤسسه دارالهجره.

قرشی بنایی، علی اکبر (۱۴۱۲ ق)، قاموس القرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا (۱۳۶۸)، تفسیر کنزالدقائق و بحرالغرائب، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.

قلی پور، آرین (۱۳۸۰)، جامعه شناسی سازمان ها، تهران: سمت، چاپ دوم.  
کونتز، هرولد (۱۳۸۸)، اصول مدیریت (چشم انداز جهانی)، ترجمه: علی پارسائیان، تهران: ترمه، چاپ دوم.

مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ق)، الافصاح فی الامامه، محقق: علی هلالی، قم: کنگره شیخ مفید.

مدرسی، سید محمد تقی (۱۴۱۹ ق)، من هدی القرآن، تهران: دارمحبی الحسین.  
مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۸)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.  
مصطفوی، حسن (۱۳۶۸)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مؤمنی، هوشنگ (۱۳۸۷)، نگره های مدیریت، تهران: ستاره سپهر، چاپ دوم.  
هینز، استیون (۱۳۸۷)، رویکرد تفکر سیستمی، ترجمه: دکتر رشید اصلانی، تهران: نشر نی.